

УДК 316:303.6; 316.334:37

Н. М. ГОРДІЄНКО

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД У ВИВЧЕННІ РІВНЯ СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ТА ІНТЕГРОВАНОСТІ В СУСПІЛЬСТВО ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто методологічні та методичні аспекти використання біографічного методу в соціологічному дослідженні рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернату. Обґрунтовано доцільність поєднання методів кейс-стаді, інтерпретації біографії й аналізу ціннісних орієнтацій випускників для вивчення ефективності роботи інтернатних навчальних закладів щодо соціалізації й інтеграції в суспільство учнів.

Ключові слова: випускники інтернатних навчальних закладів, біографічний метод, соціалізація, інтеграція в суспільство, ціннісні орієнтації.

В умовах інформатизованого та високотехнологічного суспільства ХХІ ст. стрімко зростає роль освіти, яка стає головним чинником розвитку людського капіталу кожної країни. Проведені на рівні ЮНЕСКО дослідження на прикладі різних країн свідчать про високу і стійку кореляцію між рівнем освіченості громадян і їх здатністю досягти нормальної якості власного життя і сприяти соціально-економічному розвитку країни [14; 15]. Все це вказує на зростання важливості проблемного поля соціології освіти, на необхідність соціологічних досліджень різнопланових взаємозв'язків між суспільством та освітою, в першу чергу, вивчення здатності навчальних закладів забезпечити достатній рівень освіченості, соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників.

Особливо актуальним для сучасної України є соціологічний моніторинг ефективності роботи шкіл-інтернатів як соціально-освітніх інституцій, оскільки навчальні заклади цього типу працюють з особливим контингентом учнів: із сиротами, з дітьми, які мають обмежені можливості здоров'я, особливі освітні потреби, виховуються у неблагополучних сім'ях та ін. Через об'єктивні життєві обставини такі учні часто мають несприятливі стартові можливості для повноцінної соціалізації та інтеграції в суспільство і тому потребують спеціальної медико-психолого-педагогічної допомоги, спрямованої на задоволення їх особливих освітніх потреб і соціальну самореалізацію. В цих умовах соціологічний аналіз необхідний для інтегральної оцінки здатності інтернатного навчального закладу реалізувати свою соціальну місію – нейтралізувати чи принаймні компенсувати обмеження цих дітей і підготувати їх до реалізації успішної життєвої траєкторії. На основі цієї аналітичної інформації можлива розробка обґрунтованих

прогностичних рекомендацій щодо оптимізації діяльності шкіл-інтернатів як соціально-освітніх інституцій, підвищення ефективності їх навчально-виховної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби.

Перспектива проведення соціологічних досліджень у зазначеному напрямі актуалізує потребу у використанні релевантних методів вивчення рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів. Серед методичного арсеналу сучасної соціології найбільш цінним у цьому відношенні є біографічний метод, який дає змогу охопити всю життєву історію особистості, співвіднести шкільний період з дорослим життям і таким чином визначити, наскільки інтернатний заклад вплинув на процес соціалізації та інтеграції в суспільство випускників.

Біографія людини не тільки є джерелом інформації про суто особисті події життя окремої людини, а й відображенням більш узагальнених характеристик соціальних історій через індивідуальні відомості. Через індивідуальне біографія дозволяє відтворити соціальне. Біографія є описом конкретних фактів із життя людини, може бути використана як метод соціологічного дослідження певної проблеми, яка виокремлюється як аспект життя цієї людини.

Уперше як об'єкт дослідження мемуари та життєві історії використовували американські соціологи У. Томас і Ф. Знанецький. Вони розглядали історії для аналізу соціальних змін, провели фундаментальне дослідження з використанням різних методів та опублікували ґрунтовну працю "Польський селянин у Європі та Америці". За допомогою біографічного методу У. Томас та Ф. Знанецький проаналізували особливості адаптації польських селян в Америці.

Ж.-П. Альмодовар для вивчення життєвих траєкторій особистості звертався до розповіді людини про своє життя [1]. Р. Тернер використовував у соціологічних дослідженнях метод контент-аналізу біографій [8]. В. Фукс-Хайнритц аналізував методологічні проблеми застосування біографічного методу [11]. А. Хоффман звернув увагу на проблеми достовірності та надійності усних історій людей про своє життя [12]. П. Томпсон запропонував історії життя для аналізу соціальних змін [10]. Методичним питанням застосування біографічного методу були присвячені праці І. Девятки [2], В. Журавльова [3], С. Рождественського [7] та ін.

У контексті результатів цих досліджень перспективним видається використання біографічного методу для вивчення рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів.

Мета статті – виявити можливості біографічного методу у вивченні рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів.

Біографічні дані в соціології – це основне джерело детальних та мотивованих описів "історії" окремої особистості. І значущі соціальні зв'язки, і мотиви дій набувають переконливого висвітлення "з позиції діяча".

Найчастіше джерелом біографічних даних стають особисті документи (мемуари, записи, щоденники тощо) або матеріали інтерв'ю та бесід [2].

Біографії надають соціальній інформації конкретного характеру, що дає змогу переконливо аргументувати теоретичні положення, які висуває автор. Біографії використовують для емпіричного підкріплення певної концепції або соціального явища.

Біографія може бути представлена і як систематичний опис життя, і як його висвітлення з певних теоретичних позицій, з виокремленням аспектів, які можуть бути цікавими для соціолога. Це також можуть бути окремі біографічні записи, щоденники й інші особисті документи, з яких можна виокремити інформацію соціального характеру.

Біографічний метод можна успішно застосовувати для дослідження рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів. Конкретні дані щодо особливостей соціалізації можна виявити завдяки аналізу фрагментів біографії випускників. Від того, наскільки успішно або невдало склалось їх життя після закінчення інтернату, можна зробити висновок про результати їх соціалізації. У цьому випадку аргументація базується на припущенні про те, що успіх у житті є індикатором успішної соціалізації. І навпаки, успішна соціалізація сприяє життєвому успіху.

Соціологія оперує вірогідними величинами та має справу з масовими процесами. Тому аналіз біографій буде переконливим за умов репрезентативної вибірки їх авторів. Додаткову цінну інформацію можна отримати за допомогою методу кейс-стаді, який демонструє ті чи інші особливості процесу соціалізації та досягнення життєвого успіху. У кейс-стаді виявляється варіативність загальної закономірності.

Безпосередній біографічний матеріал повинен бути інтерпретованим та спиратися на теоретичні положення, які визначив дослідник. Цей підхід відноситься до одного з аспектів інтерпретативної соціології. Але на відміну від основного змісту інтерпретативної соціології, яка виходить із положень розуміючої соціології М. Вебера, у цій роботі інтерпретація розуміється як інструмент виявлення теоретично усвідомлюваних аспектів із безпосереднього тексту біографії респондента. Із наративу біографії виокремлюється її соціологічний зміст.

Для вивчення рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів нами було проведено в 2015 р. емпіричне дослідження з використанням біографічного методу. Випускникам інтернатних навчальних закладів різних років випуску було запропоновано заповнити анкету, яка має біографічний характер. Анкета стимулює респондента вибрати із своєї біографії саме ті елементи, які безпосередньо стосуються двох складових: успіху (життєвих досягнень) та ознак соціалізованості особистості.

Анкета містить питання загального характеру про життєві досягнення: яку освіту здобув респондент після закінчення інтернатного навчального закладу, яким був характер діяльності після закінчення інтернату: чи було це навчанням, роботою, створенням сім'ї або суспільно-політичним життям. В

анкеті є питання про теперішній соціальний статус респондента: сімейний стан, стан здоров'я, наявність дітей, актуальні життєві проблеми. Передбачалось, що, в цілому, якщо людина створила стабільну сім'ю, має дітей, роботу, то це означає, що вона успішно інтегрувалася в суспільство та має достатній рівень соціалізованості для того, щоб бути повноцінним громадянином.

Вихователям інтернатного навчального закладу важливо не допустити, щоб випускник не зміг достойно включитися в життя, щоб він не став маргіналом. Якщо випускник нещодавно вийшов зі стін інтернату, необхідно з'ясувати його життєві плани, наявність у нього мотивації до соціальної мобільності, сформованість досяжних цінностей. Це також свідчить про успішну соціалізацію. Відсутність у життєвих планах указівок на досяжні цінності може свідчити про пасивність людини, її нездатність засвоїти стандартні цілі життєвого успіху.

Наприклад, респондент С., випускниця 1980 р., після інтернатного закладу закінчила технікум та успішно працює бухгалтером, має чоловіка, двох дітей та онука. Інший респондент К., випускник інтернатного закладу 1974 р., після закінчення інтернату здобув вищу освіту, має сім'ю, двох дітей та онуків. У цих респондентів достатній рівень інтегрованості в соціум. В емпіричному дослідженні жоден респондент не продемонстрував дефіцит соціалізованості, жоден не виявився маргіналом. Цей висновок є результатом більш широких узагальнень, отриманих у результаті інтерпретації цих біографій.

При аналізі біографій соціолог має враховувати, що за окремими фактами неможливо робити узагальнювальні висновки. Тому необхідний аналіз репрезентативної сукупності біографій випускників для того, щоб зробити достовірні висновки про результати соціалізації та готовності до життя випускників інтернату. Важливо спонукати респондентів не тільки викладати факти зі свого життя, але й наділяти їх моральною оцінкою та емоційною реакцією. Факти, які супроводжуються переживанням, є більш достовірним джерелом інформації про події та оцінки їх дійовими особами. Як зазначає І. Девятко, припущення про необхідність урахування "перспективи діяча", смислового контексту та визначення ситуації відіграє провідну роль при використанні біографічного методу [2].

Для з'ясування цих важливих аспектів соціалізації та інтеграції в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів в анкету були закладені питання, спрямовані на вивчення життєвих цінностей респондентів. З переліку 18 базових цінностей випускникам було запропоновано обрати п'ять найбільш важливих для них. Інтерпретація змісту найбільш важливих цінностей дає змогу отримати додаткову інформацію про рівень соціалізованості особистості. Так, випускниця інтернату, респондент Г. 1962 року народження відзначила як найважливіші цінності: відповідальність, вміння тримати своє слово, здоров'я, наявність вірних друзів, чесність та правдивість, відвертість, саморозвиток і роботу над собою. Очевидно, що зазначені цінності, виділені як життєві орієнтири та моральні критерії, повністю відповідають розумінню високого рівня соціалізованості

людини. Можна звернути увагу на той факт, що першим пунктом названо таку якість-цінність, як відповідальність. На наш погляд, це – провідна якість, що визначає рівень соціалізованості.

Більш надійні дані про рівень соціалізованості можна отримати при зіставленні життєвої біографії та моральних якостей. Дійсно, зовнішні факти біографії ще не цілком можуть слугувати засадою для висновків про рівень соціалізованості. Доповнення даними про життєві цінності, факти біографії дає змогу більш аргументовано судити про рівень соціалізованості. Так, респондент М., випускник 1978 року народження, працює слюсарем, має сім'ю, двох дітей. Як життєві цінності визначив активну діяльність, можливість мати добрих друзів, свободу, гарну роботу, матеріальне забезпечення. Хоча виділені цінності не мають чіткого морального змісту, а скоріше свідчать про індивідуалізм людини, в поєднанні з фактами біографії представлені цінності можуть бути інтерпретовані як показники успішної соціалізації.

Біографічний метод можна використовувати і з метою реконструкції колективної пам'яті про події минулого. У нашому дослідженні предметом інтересу є інтернатні заклади, історія їх розвитку, результати успішної (або неуспішної) діяльності.

“Особливість біографічного методу – його спрямованість на відтворення історичної, розгорнутої у часі, перспективи подій. Використовуючи біографічний метод, соціолог стає певною мірою соціальним істориком” [2]. Соціальна історія інтернатних закладів є важливим напрямом соціологічного дослідження, який дає змогу в ретроспективі оцінити ефективність діяльності інтернатів щодо підготовки учнів до життя. Як відомо, соціальна історія, на відміну від економічної та політичної історії, відтворює розвиток соціальних організацій різного типу. У нашому випадку – це соціальна історія інтернатів, яка реконструюється за спогадами учнів і педагогів різних років. Однак, у цілому соціальна історія інтернату як соціальної навчально-виховної інституції може бути реконструйована за даними про історію окремих інтернатів. Так, досить великий і систематизований масив інформації існує щодо соціальної історії Запорізької школи-інтернату № 8, тепер це – санаторна загальноосвітня школа-інтернат у структурі комунального закладу “Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія” Запорізької обласної ради. Цей масив інформації включає не тільки офіційні дані про досягнення інтернату, а й дві книги, присвячені його історії, підготовлені колишнім директором закладу В. Пономаренком [6] та викладачами й випускниками інтернату [5]. У книгах за спогадами випускників відтворюється соціальна історія з перших днів створення інтернату до теперішнього часу. Сама назва нарисів-спогадів свідчить про оцінку та зміст текстів: “Я – свідок будівництва інтернату”, “Для мене школа була рідною домівкою”, “Як нам пощастило з вчителями”, “Найкращі роки мого життя” тощо. Цінним джерелом систематизованої інформації про цей навчальний заклад також є видання, підготовлене до його 50-річчя [13]. У книзі просте-

жено наступність етапів розвитку закладу, розкрито самотність і значення кожного з них у контексті освітніх пріоритетів певного історичного періоду.

Звичайно, ці історії можуть певною мірою прикрашати реальність, ідеалізувати минуле. Але в поєднанні з об'єктивними даними про роботу інтернату в соціологічному дослідженні із застосуванням біографічного методу може бути відтворена об'єктивна історія інтернату в її цілісному вигляді з урахуванням обраного аспекту дослідження.

Більш поглиблене вивчення здатності інтернатного закладу забезпечити достатній рівень соціалізованості вихованців для успішної соціальної інтеграції обґрунтовується з точки зору методики соціологічного дослідження із застосуванням методу кейс-стаді, що належить до якісних методів. Як відомо, він передбачає поглиблене та деталізоване вивчення об'єкта. Цей об'єкт-випадок репрезентує деякий однорідний клас об'єктів, завдяки чому вивчення одного випадку дає змогу зробити висновок про якість всього класу об'єктів, до якого належить досліджуваний. Узгодження масового опитування випускників інтернатів з поглибленим вивченням одного закладу, тобто узгодження кількісних та якісних методів дослідження, дає змогу більш об'єктивно оцінити ефективність діяльності інтернатних закладів.

Висновки. Серед методичного арсеналу сучасної соціології найбільш цінним для вивчення рівня соціалізованості та інтегрованості в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів є біографічний метод, який дає змогу охопити всю життєву історію особистості, співвіднести шкільний період із дорослим життям і таким чином визначити, наскільки інтернатний заклад вплинув на процес соціалізації та інтеграції в суспільство випускників. Через індивідуальне біографія дає змогу відтворити соціальне. Біографічний метод у соціологічних дослідженнях полягає в інтерпретації нарративних особистісних повідомлень.

Біографічний метод може бути використаний і з метою реконструкції колективної пам'яті про події минулого. У дослідженні соціальної історії інтернатних закладів біографічні дані слугують для розуміння того, наскільки інтернати забезпечили соціалізацію випускників, підготували їх до успішної інтеграції в соціум і реалізації власної життєвої траєкторії. Для з'ясування цих важливих аспектів соціалізації та інтеграції в суспільство випускників інтернатних навчальних закладів біографічні дані необхідно узгоджувати з вивченням ціннісних орієнтацій респондентів. Важливо спонукати респондентів не тільки викладати факти зі свого життя, але й наділяти їх моральною оцінкою та емоційною реакцією. Факти, які супроводжуються переживаннями, є більш достовірним джерелом інформації про події та оцінки їх дійовими особами.

Більш поглиблене вивчення здатності інтернатного закладу забезпечити достатній рівень соціалізованості вихованців для успішної соціальної інтеграції можливе за умови використання в соціологічному дослідженні методу кейс-стаді. Узгодження масового опитування випускників інтерна-

тів із поглибленим вивченням одного закладу, тобто узгодження кількісних та якісних методів дослідження, дає змогу об'єктивніше оцінити ефективність діяльності інтернатних закладів.

Список використаної літератури

1. Альмодовар Ж.-П. Рассказ о жизни и индивидуальная траектория / Ж.-П. Альмодовар // Вопросы социологии. – 1992. – № 2. – С. 17–26.
2. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования. Биографический метод [Электронный ресурс] / И. Ф. Девятко. – Режим доступа: <http://www.sociologos.ru/upload/File/deviatko.pdf>.
3. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология. – 1994. – № 4. – С. 12–20.
4. Знанецкий Ф. Мемуары как объект исследования / Ф. Знанецкий // Социологические исследования. – 1989. – № 1. – С. 7–12.
5. Острів Хортиця – острів нашого життя : альманах / сост.: Н. Н. Москалина, Л. Н. Капля, С. В. Розенкова и др. – Запоріжжя : Розбудова, 2010. – 220 с.
6. Пономаренко В. Поэма жизни / В. Пономаренко. – Запорожье : Розбудова, 2010. – 271 с.
7. Рождественский С. Подходы к формализации жизненных историй качественными методами / С. Рождественский // Судьбы людей: Россия XX века. Биографии людей как объект социологического исследования / отв. ред. В. Семенова, Е. Фотеева. – Москва, 1996. – С. 412–422.
8. Тернер Р. Сравнительный контент-анализ биографий / Р. Тернер // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 22–29.
9. Томпсон П. Гуманистическая традиция и жизненные истории в Польше / П. Томпсон // Биографический метод в социологии: история, методология, практика / ред. колл.: В. В. Семенова, Е. Ю. Мещеркина. – Москва, 1993. – С. 51–62.
10. Томпсон П. История жизни и анализ социальных изменений / П. Томпсон // Вопросы социологии. – 1993. – № 1–2. – С. 129–138.
11. Фукс-Хайнриц В. Биографический метод / В. Фукс-Хайнриц // Биографический метод в социологии: история, методология, практика / ред. колл.: В. В. Семенова, Е. Ю. Мещеркина. – Москва, 1993. – С. 11–41.
12. Хоффман А. Достоверность и надежность в устной истории / А. Хоффман // Биографический метод в социологии: история, методология, практика / ред. колл.: В. В. Семенова, Е. Ю. Мещеркина. – Москва, 1993. – С. 42–50.
13. 50 років життєтворчості: від школи-інтернату до національного закладу: ювілейне видання / ред. колегія : В. В. Нечипоренко, Н. М. Гордієнко, Н. Д. Мороз. – Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багато-профільного центру, 2011. – 550 с.
14. Education for all, 2000–2015: achievements and challenges: EFA Global Monitoring Report / Aaron Benavot, Manos Antoninis, Madeleine Barry and others. – Paris : UNESCO PUBLISHING, 2015. – 516 p.
15. Teaching and learning: Achieving quality for all: EFA Global Monitoring Report / Pauline Rose, Kwame Akyeampong, Manos Antoninis and others. – Paris : UNESCO PUBLISHING, 2014. – 496 p.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2015.

Гордиенко Н. Н. Биографический метод в изучении уровня социализированности и интеграции в общество выпускников интерната

В статье рассмотрены методологические и методические аспекты использования биографического метода в социологическом исследовании уровня социализированности и интегрированности в общество выпускников интерната. Обоснована целесообразность

сочетания методов кейс-стади, интерпретации биографии и анализа ценностных ориентаций выпускников для изучения эффективности работы интернатных учебных заведений по социализации и интеграции в общество учащихся.

Ключевые слова: выпускники интернатных учебных заведений, биографический метод, социализация, интеграция в общество, ценностные ориентации.

Gordienko N. Method of Biographies in the Studies of the Level of Socialization and Integration into Society of Boarding School Graduates

The article deals with the methodological and methodical aspects of the method of biographies employed in sociological studies of the level of socialization and integration into the society of the boarding school graduates. The author maintains that the case study method combined with interpretation of life histories and analysis of the system of values of the graduates can help detect their level of socialization and integration into society.

A personal life history not only provides information on the most personal events, but also reveals general trends of social history through the particular cases. Through the personal, biography researcher aims at reconstructing the social. Biography, being a description of the specific facts of a person's life, can be used as a method of sociological research of a problem singled out as a separate aspect of personal life.

Biographical information in social studies is the main source of detailed and motivated descriptions of the "history" of a separate person. Both the important social ties and the action motives get a plausible explanation from the point of view of the subject. Personal documents (memoirs, notes, diaries, and so on) constitute the most common source of biographical data, or else the information is produced by interviews and conversations.

Life histories make social information specific and provide convincing proofs to the theoretical suggestions put forward by researchers. They are used as an empirical basis for theoretical constructs or social phenomena.

In this study, the researchers look into the problem of socialization of boarding school graduates. Specific data about the peculiarities of their socialization can be collected by analyzing fragments of the life histories of the graduates. Stating their success or ill success in the after-school life makes it possible to detect the results of socialization. Here, the reasoning is based on the received statement that success in life indicates successful socialization. And, vice versa, successful socialization brings forth success in life.

Sociology uses stochastic observations and deals with large scale processes. Therefore, life history analysis will yield convincing results on the condition of a representative sample of biographies. Sometimes the method of case study is welcome, as a demonstration of peculiarities of socialization process and achieving success in life. The case studies reveal variability of the general trend.

The immediate biographical material requires an interpretation based on theoretical background developed by the researcher. From the narrative of the biography the sociological content is singled out. The researchers have offered a biography-oriented list of questions to the graduates of different years. The form stimulates the respondents to communicate the parts of their biographies related directly to the two points: success, life achievements and evidence of personal socialization. The conclusion as to the sufficiently high level of socialization of the boarding school graduates is also drawn from the analysis of their responses to the question that concerns their system of values.

Key words: graduates of boarding schools, biographical method, socialization, integration into society, values.